

กระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน กรณีศึกษาบ้านยางแดง
ตำบลคู้ยายหมี อำเภอสันามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา*

Community Learning Process to Enhance Food Security, Case Study of
Ban Yang Dang, Khu Yai Mi Sub District, Sanam Chai Khet District,
Cha Choeng Sao Province

พรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข (Panpat Plungsricharoensuk)**

วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา (Wirathep Pathumcharoenwattana)***

ชิตชงค์ นันทนาเนตร (Chidchong S. Nantananate)****

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอผลการศึกษากิจกรรมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านยางแดง ตำบลคู้ยายหมี อำเภอสันามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของผลการศึกษาเรื่องการพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร การศึกษากิจกรรมการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สันามชัยเขตนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคล การสัมภาษณ์รายกลุ่มแบบไม่เป็นทางการ โดยเก็บข้อมูลจากกรรมการบริหารกลุ่ม สมาชิกกลุ่ม และนักพัฒนาผลการวิจัยพบว่า กระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนาความรู้ ความสามารถและความคิดของเกษตรกร นำไปสู่การดำเนินกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนอย่างต่อเนื่อง ประกอบด้วย 5 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ 1) การตระหนักและสนใจในปัญหาเรื่องปากท้อง 2) การทบทวนความคิดและกำหนดเป้าหมายร่วมกัน 3) การเรียนรู้และปฏิบัติร่วมกัน 4) การสรุปบทเรียน และ 5) การขยายผลและสร้างเครือข่าย โดยมีเป้าหมายสำคัญของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง คือ การเห็นความสำคัญและเพิ่มความมั่นใจในการพึ่งตนเองด้านอาหารและการผลิตอาหารที่ปลอดภัยภายในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

คำสำคัญ: กระบวนการเรียนรู้ ความมั่นคงทางอาหาร ชุมชนเกษตร

* เพื่อเผยแพร่งานวิจัยที่เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาระดับปริญญาโทฉบับนี้

** นักศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Ph.D. Student in Non-Formal Education, Faculty of Education Chulalongkorn University, Email:

apanpat@hotmail.com

*** อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย Email: Wirathep.P@chula.ac.th

**** อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร Email: csnantananate@gmail.com

Abstract

This article aimed to present the result of the study on a learning process to enhance on food security of Ban Yang Dang, Khu Yai Mi Sub District, Sanam Chai Khet District, Cha Choeng Sao Province. This research result is part of the study on development of a learning process to promote changes on food security in agricultural communities. This research is a qualitative research. The research methods were documentary research, observation, in-depth interviews and informal group interviews. The key informants were group committees, group members and development workers. The results of this research revealed that the learning process develop the farmers in terms of knowledge, thinking and abilities enhancing food security at household and community level. There are five steps of the learning process which are: 1) realized and interested in food security issues 2) learning and implementing together 3) Lessons learned 4) expanding the results and networking. The important goals of learning are to realize the importance of food self-reliance and to produce food safety through sustainable agricultural systems.

Keywords: Learning Process, Food Security, Agricultural Community

บทนำ

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551 ความมั่นคงทางอาหารกลายเป็นวิกฤตระดับโลกที่กระทบต่อผู้คนในทุกสังคม ดังที่พบว่า ทุกมุมโลกเผชิญกับภัยพิบัติทางธรรมชาติที่รุนแรงขึ้น หลายประเทศประสบปัญหาสินค้าขาดแคลน อัตราการว่างงาน จำนวนคนยากจนที่เพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ เกษตรกรผู้ผลิตอาหารตกอยู่ภาวะยากจนขาดแคลนอาหาร ขณะที่บางแห่งกลับพบว่า มีผู้คนเจ็บป่วยเพราะกินอาหารมากเกินไป เมื่อพิจารณาถึงสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทยพบว่า ประเทศไทยเป็นหนึ่งในประเทศผู้ส่งออกอาหารมากเป็นอันดับต้นๆ ของโลกซึ่งคาดว่าในปี 2559 ไทยมีรายได้จากการส่งออกสินค้าอาหารสูงถึง 950,000 ล้านบาท (Food Intelligence Center, 2016) แต่ประเทศไทยมีแนวโน้มที่จะเผชิญกับภาวะความไม่มั่นคงทางอาหารที่สูงขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตอาหาร ซึ่งเผชิญกับปัญหาหนี้สิน ปัญหาการเข้าถึงปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะที่ดิน ความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ภัยธรรมชาติ การพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากเกินไป การใช้สารเคมีมากเกินไปและเสี่ยงต่อปัญหาสุขภาพ การขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร การขาดองค์ความรู้ที่เหมาะสมในการทำเกษตรยั่งยืน (คณะกรรมการสุขภาพคนไทย, 2555 ; สุภา ไยมะเมือง, 2555; สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555; สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558)

ข้อมูลของธนาคารโลกและองค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ พบว่า ประเทศไทยใช้สารเคมีกำจัดแมลงศัตรูพืชสูงกว่าประเทศที่พัฒนาแล้วถึงเท่าตัว เป็นผลให้ในระหว่างปี 2553-2554 ระบบการแจ้งเตือนสินค้าอาหารของสหภาพยุโรป ตรวจพบสารเคมีตกค้างในพืชผักของไทยมากที่สุด ถึง 55 ครั้ง ประกอบกับรายงานปัญหาสุขภาพของเกษตรกรในประเทศ ตั้งแต่ปี 2546-2555 พบว่ามีผู้ป่วยที่ได้รับพิษจากสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเฉลี่ยปีละ 1,734 อัตราป่วย 2.35 ต่อประชากรแสนคน (แสงโสม ศิริพานิช และสุชาติ มีศรี, 2555) และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ดังที่พบว่า ผลตรวจเลือดของเกษตรกรอยู่ในระดับไม่ปลอดภัย ในปี 2555 คิดเป็น 30.94% ของเกษตรกรที่สำรวจ ปี 2556 คิดเป็น 30.54% และในปี 2557 คิดเป็น 34% หรือ 1/3 ของเกษตรกรมีความไม่ปลอดภัยจากการใช้สารเคมีเกษตร (ไทยพับลิก้า, 2558)

ด้วยเหตุนี้หลายหน่วยงานจึงให้ความสนใจกับการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับปัจเจกและระดับชุมชน แนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารแนวคิดที่ได้รับการยอมรับและอ้างอิงมากที่สุด คือแนวคิดที่ได้จากการประชุมสุดยอดอาหารโลกในปี 2539 ที่ว่า ความมั่นคงทางอาหารหมายถึง คนทุกคนมีความสามารถทั้งทางกายภาพและทางเศรษฐกิจที่จะเข้าถึงอาหารที่เพียงพอ ปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการได้ตลอดเวลา เพื่อตอบสนองความต้องการและความพึงพอใจด้านอาหารของผู้คนเหล่านั้น เพื่อการมีชีวิตที่กระปรี้กระเปร่าและมีสุขภาพที่ดี ซึ่งองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติได้นำมาขยายความว่าความมั่นคงทางอาหารประกอบด้วย 4 มิติสำคัญ (ศจินทร์ ประชาสันต์, 2555 และ ชื่นฤทัย กาญจนะจิตรและคนอื่น ๆ, 2554) ได้แก่

1) ความพอเพียง คือ การมีอาหารพอเพียงทั้งด้านปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสม ซึ่งอาจได้มาจากการผลิตในประเทศหรือการนำเข้า รวมถึงความช่วยเหลือด้านอาหาร

2) การเข้าถึง คือ การที่คนทุกคนเข้าถึงอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการได้เพียงพอกับความต้องการ ซึ่งพิจารณาครอบคลุมเรื่องสิทธิที่บุคคลพึงได้

3) การใช้ประโยชน์ เน้นเรื่องการใช้และการบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพดี ถูกหลักโภชนาการ ปลอดภัย หลากหลาย ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงปัจจัยอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เรื่องอาหารโดยตรง เช่น การค้าอาหาร วัฒนธรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับอาหาร (อาหารศึกษา) เป็นต้น และ

4) เสถียรภาพ คือ การที่ประชาชน ครัวเรือน และบุคคลสามารถเข้าถึงอาหารได้ทุกเมื่อโดยไม่เสี่ยงต่อการขาดแคลนหรือความอดอยาก ไม่ว่าจะในยามปกติหรือในยามวิกฤติ

สำหรับประเทศไทย สุภา ไยมือง (2555) ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร การตัดสินใจและจัดการระบบการผลิตและการตลาดที่เป็นธรรมซึ่งดำเนินควบคู่ไปกับความยั่งยืนของระบบนิเวศน์ โดยทำการสังเคราะห์ข้อมูลการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนของกรณีศึกษาใน 4 ภูมิภาค ผลการสังเคราะห์ข้อมูลได้นำเสนอตัวชี้วัดสำคัญ ดังนี้ การพึ่งพาตนเองด้านอาหาร สิทธิในฐานะทรัพยากรธรรมชาติ ชายฝั่ง และทะเล สิทธิในฐานะทรัพยากรการผลิต ความมั่นคงทางอาหารในมิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา ความเสี่ยง ความเปราะบาง และศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน นอกจากนี้ได้มีการสรุปคำอธิบายเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรกรรมจากหลายชุมชน พบว่า

หมายถึง การมีอาหารกินอย่างเพียงพอตลอดปี โดยให้ความสำคัญกับการพึ่งตนเองด้านอาหาร สิทธิในการเข้าถึง ฐานทรัพยากรอาหารของชุมชน การเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และระบบการผลิตอาหารที่ยั่งยืน อาหารที่ บริโภคต้องปลอดภัย มีโภชนาการ มีตลาดที่เป็นธรรม มีรายได้ที่เพียงพอ มีนํ้า และมีส่วนร่วมในการ ควบคุมดูแล รวมถึงการสร้างความเป็นธรรมและยั่งยืนในระบบอาหาร

การพึ่งตนเองด้านอาหาร แนวทางสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในประเทศไทยโดยตรง นั้น พบว่าส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการศึกษาศาสนาการณ ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง และแนวทางในการแก้ปัญหาหรือ เสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น ปิยนาล อิมดี (2547) ที่สนใจศึกษา ประเด็นการมี อยู่ของอาหาร การจัดการอาหาร และความสามารถในการมีอาหารได้ เพื่อศึกษาลักษณะและวิเคราะห์ สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ข้อเสนอแนะและแนวทางการพัฒนาต่อไป ในทำนองเดียวกับ สุ ธาณี มะลิพันธ์ (2552) ที่ศึกษาระดับความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรอาหารของคนในชุมชนและปัจจัยที่ เกี่ยวข้องกับระดับความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรเพื่อนำมาบริโภคในชีวิตประจำวัน รวมทั้งงานของ ธนัน ชัย มุ่งจิต (2555) ที่ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารให้มีความสนใจศึกษาระบบ การผลิตและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ครอบคลุมรูปแบบวิธีการผลิต เป้าหมายการผลิต สถานการณ์ที่ เกี่ยวข้องกับแหล่งที่มาอาหาร วิธีการบริโภคของชุมชน ศักยภาพและการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองด้านอาหารของ ชุมชน ปัจจัย โอกาส และความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน เพื่อ วิเคราะห์ปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน หรือเป็น งานวิจัยที่มุ่งเน้นการพัฒนาตัวชี้วัดด้านความมั่นคงทางอาหารให้เหมาะสมกับสังคมหรือชุมชนในบริบทของ ประเทศไทย (ศจินทร์ ประชาสันต์, 2555 และสุภา ไยเมือง, 2555) งานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า หลายชุมชนใน ประเทศไทยมีศักยภาพในรักษาฐานทรัพยากรธรรมชาติ ศักยภาพในการช่วยเหลือกันเพื่อแก้ปัญหาภาวะการณ ขาดแคลนอาหาร มีการตื่นตัวในการเข้าถึงอาหารที่มีความปลอดภัยและถูกหลักโภชนาการ

เมื่อพิจารณาถึงแนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนของประเทศไทย พบว่าให้ ความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตภาคเกษตรให้เข้มแข็งและสามารถใช้ ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน องค์ความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและระบบเกษตรทางเลือก เช่น เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ วนเกษตร และเกษตรทฤษฎีใหม่ จึงได้รับความสนใจและให้ความสำคัญในการ นำมาพัฒนาหลักสูตร โครงการ กิจกรรมที่เปิดโอกาสให้เกิดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบทั้งจากหน่วยงานองค์กรที่มี ส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาทั้งในระบบ นอกโรงเรียน และตามอัธยาศัยอย่างต่อเนื่อง เพื่อเสริมสร้าง โอกาสทางการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สนใจ เช่น การส่งเสริมให้เกษตรกรมีทางเลือกในการ ปรับเปลี่ยนวิธีการประกอบอาชีพไปสู่การทำ “เกษตรทฤษฎีใหม่” “เกษตรผสมผสาน” หรือ “เกษตรพอเพียง โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการพึ่งพาตนเองทางอาหารสำหรับเกษตรกรและผู้สนใจ ส่วนใหญ่ให้ ความสำคัญกับการจัดการเรียนรู้ในชุมชน แต่การขยายผลแหล่งเรียนรู้ที่มุ่งให้เกษตรกรที่มาเรียนรู้สามารถนำ ความรู้ ทักษะ เทคนิคที่ได้ไปปรับใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนได้นั้น ยังไม่เพียงพอ ไม่เท่าทันกับการขยายตัว

ของระบบเกษตรกระแสหลักที่เน้นการผลิตเพื่อการค้า ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากงบประมาณในการสนับสนุนที่ไม่ครอบคลุมในเรื่องการติดตามและสนับสนุนการนำผลการเรียนรู้ไปปฏิบัติ ประกอบกับการดำเนินกิจกรรมที่ยังคงมีข้อจำกัดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเกี่ยวกับองค์ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ในชุมชน ความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ ศักยภาพในการบริหารจัดการ ประกอบกับศูนย์เรียนรู้บางแห่งยังคงประสบปัญหาในการดำเนินงานและพัฒนาทั้งด้านการจัดการเรียนรู้และการบริหารจัดการ ขาดการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (บำเพ็ญ เขียวหวาน และคณะ, 2555, สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554)

การเรียนรู้ในชุมชนกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร

การเรียนรู้ชุมชนเป็นการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ ให้มีความรู้ ทักษะ และทัศนคติ พร้อมที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเองและชุมชน ให้สามารถปรับตัวได้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยมีองค์ประกอบสำคัญ คือ คน ความรู้ ทรัพยากร เป็นตัวกำหนดรูปแบบกระบวนการ ตลอดจนเนื้อหาสาระ และกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน (นันทสาร สีสลับ และคณะ, 2541) ลักษณะการเรียนรู้ในชุมชน เช่น เป็นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการลงมือปฏิบัติจริง การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น การเรียนรู้จากสถานการณ์จำลอง และการเรียนรู้จากการถ่ายทอด การเรียนรู้จากสภาพการณ์ทางธรรมชาติ การเรียนรู้ที่เกิดจากสภาพการณ์ของสังคม (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2548)

อาจกล่าวได้ว่า การเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนสัมพันธ์กับการส่งเสริมให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต เพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องการใช้สารเคมี ไปสู่การทำเกษตรที่เอื้อต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตหรือกระบวนการทัศน์ เช่นที่ นันทิยา และณรงค์ หุตานวัตร (2547) ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงและดำรงอยู่ในกระบวนการทัศน์เกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรต้นแบบพบว่า การเปลี่ยนแปลงความเชื่อและกระบวนการคิด ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและเกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีการผลิต จากระบบเกษตรกระแสหลักที่เน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวผูกพันกับระบบธุรกิจการค้าอย่างแนบแน่นนำมาซึ่งการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกชุมชนเป็นอย่างมาก มาสู่การผลิตที่ให้ความสำคัญกับการรักษาและฟื้นฟูคุณภาพของสิ่งแวดล้อม และช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ คำนึงถึงความพอเพียงในครอบครัวควบคู่ไปกับผลตอบแทนที่เหมาะสม และเสนอว่าการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน ประกอบด้วย ตัวชี้วัด 3 ประการ คือ การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ การมีความรู้ และการพัฒนาความรู้และเทคนิค และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ ประกอบด้วย สถานภาพของการปรับเปลี่ยนเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน การปรับเปลี่ยนความเชื่อและกระบวนการคิด การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การดำรงอยู่ในการทำเกษตรยั่งยืนอย่างเต็มรูปแบบ ในทำนองเดียวกับ อรทัย อาจอ่ำ (2554) ที่เสนอว่า การแก้ปัญหาเรื่องการใช้สารเคมีผ่านการดำเนินโครงการเกษตรกรรมที่เอื้อต่อสุขภาพนั้น เป็นการขับเคลื่อนที่ต้องการการเปลี่ยนผ่านอย่างมีแผน มี

ขั้นตอน มีกลยุทธ์ที่เรียบง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนผ่านในเชิงวิธีคิดหรือกระบวนการทัศน์มีเกี่ยวกับตนเอง โดยการวิจัยตนเองและแบบแผนการผลิตของตน ไปพร้อม ๆ กับการทดลองด้วยตนเอง

เมื่อพิจารณาถึงสถานการณ์เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร ทิศทางการพัฒนาประเทศไทย และการส่งเสริมการเรียนรู้ของเกษตรกรในชุมชนข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงหรือการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ เป็นอีกแนวคิดทฤษฎีที่สำคัญในการจัดการศึกษาหรือการจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมความตระหนักถึงความยั่งยืนของการพัฒนา ผ่านการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้วยการเสริมสร้างศักยภาพและความสามารถของชุมชนเกษตรกรในการคิดเชิงวิพากษ์ การใช้เหตุผล การเชื่อมโยงผลกระทบจากอดีตที่มีต่อปัจจุบันเพื่อกำหนดทิศทางในการรับมือกับความมั่นคงทางอาหารของตนเองและชุมชนในอนาคตต่อไป เช่นที่ Duveskog, D. (2006) ที่ศึกษามุมมองเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนชาวนาจากประสบการณ์ของประเทศแอฟริกาตะวันตก ที่เสนอว่า จากมุมมองของ Mezirow ในงานส่งเสริมการเกษตร ชาวนาและนักส่งเสริมการเกษตรควรทำงานร่วมกันเพื่อค้นหาทางแก้ของปัญหาและสะท้อนประสบการณ์ต่าง ๆ โดยคำนึงถึงการปลดปล่อยให้เป็นอิสระหรืออยู่ในภาวะที่เท่าเทียมกัน ส่วนเงื่อนไขที่ไม่อาจควบคุมได้ในชุมชนชาวนานั้น การเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยน มโนทัศน์จะช่วยให้ผู้คนไตร่ตรองทบทวนและวิเคราะห์ชีวิตของพวกเขา/เธอเอง เช่นเดียวกับการตระหนักถึงความคิดใหม่ๆ ซึ่งพบว่าวิธีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงนั้นมีหลายวิธีที่สัมพันธ์กับการพัฒนามนุษย์ เช่น การเพิ่มความสามารถด้านทักษะในการแก้ปัญหาการทำงานร่วมกัน การท้าทายอำนาจ และการเผชิญปัญหาในท้องถิ่นของตน

การเสริมสร้างความสามารถในการวิพากษ์สถานการณ์เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารที่เป็นอยู่ของชุมชน ด้วยการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ถึงอดีตที่ผ่านมาอย่างมีเหตุผล พร้อมรับฟังสถานการณ์ของสมาชิกในชุมชนที่อาจเผชิญความแตกต่างและจัดการกับสถานการณ์ดังกล่าวได้มากน้อยต่างกันไป อาจเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะส่งเสริมให้ผู้คนในชุมชนเกิดความเชื่อมั่นที่จะร่วมมือกันเรียนรู้และจัดการกับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้อย่างยั่งยืนต่อไป ดังที่ เมซิโรว (Mezirow, 2007) เสนอต่อนักการศึกษาผู้ใหญ่ว่า ควรหันมาให้ความสำคัญกับการตั้งคำถามว่า ทำอย่างไรจึงจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถรับมือกับวิกฤตสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เป็นสังคมที่มีความเสี่ยงสูงได้ เนื่องจากทฤษฎีการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ เสนอว่า เราจะเรียนรู้ในสิ่งที่เราค้นหาตรวจสอบเพื่อเรียนรู้ในฐานะที่เป็นผลของการปรับเปลี่ยนกรอบคิดที่ใช้อ้างอิงเพื่อทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ โดยการนิยามหรือจำกัดความใหม่เกี่ยวกับปัญหานั้น ๆ ซึ่งจะช่วยให้เห็นความจำเป็นในการเรียนรู้ของเราจากมุมมองที่ต่างออกไป โดยการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงหรือการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์นี้จะเกิดขึ้นเมื่อเราพบว่าหนทางที่เราเคยใช้ทำความเข้าใจในอดีตนั้นไม่สามารถใช้ได้ดีสำหรับเราอีกต่อไป

อาจกล่าวได้ว่า การส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรกรควรพิจารณาทั้งด้านเทคนิควิธีการในการเพิ่มศักยภาพในการผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ควบคู่ไปกับการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความสามารถในการแก้ปัญหาเพื่อจัดการหรือลดความเสี่ยงที่จะเกิดจากความไม่มั่นคงทางอาหาร เนื่องจากสถานะที่ความไม่มั่นคงทางอาหารเป็นปัญหาที่มีการเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่งและมีผลต่อครัวเรือนและชุมชนที่ต่างกันไปตามความสามารถ ทรัพยากร ความรุนแรง และช่วงเวลาที่มาชิกในชุมชนเหล่านั้นเผชิญอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ความสามารถในการจัดการความรู้และแบบแผนการผลิตของตนเอง เช่น การให้ความสำคัญกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนและการผลิตที่หลากหลายรูปแบบควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์จากหลากหลายทางชีวภาพในธรรมชาติ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต วิธีการบริโภค หรือกล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของเกษตรกร จึงนำมาสู่ความสนใจที่ในการศึกษากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนเกษตร ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ ความเข้าใจ และการกระทำที่นำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนนั้น ๆ โดยคำนึงถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคล เป็นการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านระบบการผลิตและวิธีการบริโภคของครัวเรือนชุมชนเกษตรที่สัมพันธ์กับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารมาสู่การพึ่งพาตนเองจากภายในครัวเรือนและชุมชนมากขึ้น นำมาสู่การศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรในครั้งนี้

วัตถุประสงค์

บทความนี้นำเสนอ ผลการวิจัยที่มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ในชุมชนต้นแบบที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร กรณีศึกษา ชุมชนบ้านยางแดง ตำบลคูยายหมี อำเภอสยามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของผลการศึกษาเรื่องการพัฒนาระบบการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ในชุมชนต้นแบบที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อศึกษารณีตัวอย่าง คือ บ้านยางแดง ตำบลคูยายหมี อำเภอสยามชัยเขต อำเภอสยามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการศึกษาเอกสาร การสังเกต และการสัมภาษณ์ ดังนี้

การศึกษาเอกสารผู้วิจัยสืบค้น รวบรวม และวิเคราะห์เนื้อหาของเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมา การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดงและกลุ่มเกษตรอินทรีย์สยามชัยเขต ซึ่งมีการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนสมาชิกและชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง

การสังเกตผู้วิจัยสังเกตพฤติกรรม อากัปกิริยาต่างๆ ในระหว่างการสัมภาษณ์และการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันของผู้ให้ข้อมูล

การสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคล และการสัมภาษณ์รายกลุ่มแบบไม่เป็นทางการ โดยมีผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ กรรมการบริหารกลุ่ม 4 คน สมาชิกกลุ่ม 4 คน และนักพัฒนาในพื้นที่ 2 คน จำนวน 10 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ และแบบสังเกต การตรวจสอบข้อมูลผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบสามเส้า โดยการตรวจสอบยืนยันแหล่งข้อมูล จากหลายที่มาของข้อมูลและหลายวิธีการ รวมทั้งใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกันด้วยวิธีการสังเกต การศึกษาเอกสาร และการสัมภาษณ์ เพื่อพิจารณาความสอดคล้องตรงกันของข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาที่ได้จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์ เรียบเรียงและจัดเป็นหมวดหมู่ ด้วยวิธีการจัดกลุ่มข้อมูล โดยจำแนกข้อมูลตามเหตุการณ์สำคัญ ตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ผลการวิจัย

ในส่วนนี้ขอนำเสนอผลการศึกษาระบบการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านยางแดง ตำบลคูยายหมี่ อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นที่ตั้งของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขต ซึ่งเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปในฐานะแหล่งศึกษาดูงานที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนงานด้านความมั่นคงทางอาหารและเกษตรกรรมยั่งยืน มีการเรียนรู้และปฏิบัติการร่วมกันในประเด็นความมั่นคงทางอาหารมากกว่า 30 ปี กิจกรรมการเรียนรู้ครอบคลุมตั้งแต่การผลิตถึงการตลาด โดยใช้กระบวนการกลุ่มเป็นวิธีการเรียนรู้ที่สำคัญในการพัฒนาการเรียนรู้และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันของคนในชุมชน

ในบทความนี้จะนำเสนอกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนคูยายหมี่ อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นก่อนจะมีการตั้งกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต โดยนำเสนอช่วงเวลาที่บ้านเกษตรกรบ้านยางแดงรวมตัวกันตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของการเรียนรู้ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ที่ทำให้เกิดการยอมรับบทบาทของสตรีกับการพัฒนาในฐานะผู้ดูแลแหล่งอาหารของชุมชนและการเชื่อมั่นในพลังของเกษตรกรรายย่อยในการพัฒนาชุมชน เนื่องจากกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดงเป็นการรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร ด้วยการระดมทุนจากสมาชิก และเป็นพื้นที่ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ของครัวเรือนและชุมชน ช่วยลดการพึ่งพาทุนจากภายนอก ดูแลต้นทุนการผลิตให้กับสมาชิกที่มีปัญหา โดยมีการดำเนินกิจกรรมควบคู่ไปกับการเพิ่มศักยภาพของครัวเรือนและชุมชนในการช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการแลกเปลี่ยนพูดคุย วิเคราะห์และแก้ปัญหาของครอบครัวและชุมชนร่วมกันทั้งด้านแหล่งอาหารท้องถิ่น การพึ่งตนเองด้านอาหาร การเคลื่อนไหวเพื่อรักษาสีเขียวในแหล่งอาหารของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งขยายผลการทำงานจนนำมาสู่การก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขต เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้มาเป็นเกษตรกรอินทรีย์ที่มั่นคงทางด้านอาหาร ให้สมาชิกมีรายได้ควบคู่ไปกับการฟื้นฟูสภาพแวดล้อม โดยมีเมล็ดพันธุ์จำหน่ายให้กับสมาชิก โดยมีเงื่อนไขว่า เครือข่ายต่างหมู่บ้านที่ต้องการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ จะต้องตั้งกลุ่มออมทรัพย์ควบคู่กันไป

ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนกรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต ประกอบด้วย เป้าหมายการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ และปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้ กล่าวโดยสรุปได้ ดังนี้

เป้าหมายการเรียนรู้ เป้าหมายของการเรียนรู้และปฏิบัติการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร ในระยะแรกของการรวมกลุ่ม คือ ต้องการรักษาแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ที่สำคัญของครัวเรือน ต่อมาคือ เพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารและเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัยภายในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ควบคู่ไป

กับการมีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพจากระบบการผลิตและการตลาดดังกล่าว ประการที่สาม คือ การพัฒนาความสามารถในการแก้ปัญหาและเผชิญกับสถานการณ์ที่จะกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิติของการปรับเปลี่ยนจากภาวะผู้ตาม มาสู่การเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงแก้ปัญหาด้วยตนเอง ซึ่งในเวลาต่อมากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต แสดงออกถึงเป้าหมายของกลุ่มในการเป็นผู้ผลิตอาหารปลอดภัยต่อผู้ผลิต ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม

กระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผู้ขายหมี่เกี่ยวข้องกับ การพัฒนาความสามารถในการคิด และวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จนทำให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการตัดสินใจเลือกที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตและพฤติกรรมที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและครัวเรือน ทั้งมิติของตนเองในฐานะที่เป็นเกษตรกรผู้ผลิตและผู้บริโภค ทั้งนี้การรวมตัวกันเป็นกลุ่มย่อย ๆ เพื่อดำเนินกิจกรรมที่นำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์เฉพาะของกลุ่มนั้น ๆ ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการส่งเสริมการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้จากกล่าวโดยสรุปถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผู้ขายหมี่ แบ่งได้เป็น 5 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ ตระหนักและสนใจปัญหาเรื่องปากท้อง ทบทวนความคิดและกำหนดเป้าหมายร่วมกัน เรียนรู้และปฏิบัติร่วมกัน สรุปบทเรียนสรุปบทเรียนและนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และขยายผลและสร้างเครือข่าย

1) ตระหนักและสนใจปัญหาเรื่องปากท้อง ประกอบด้วย การที่ผู้หญิงในชุมชนรับรู้และไม่พอใจกับสถานการณ์ที่กระทบต่อการลดลงของป่าไผ่ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของอาหารและรายได้ที่สำคัญ ดังที่พบว่าผู้หญิงในชุมชนรู้สึกอึดอัดไม่พอใจกับปัญหาเกี่ยวกับแหล่งอาหารสาธารณะเริ่มลดลงและบทบาทของผู้นำกับการทำงานพัฒนาในขณะนั้น และรับรู้สถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาของคนอื่น ๆ ในชุมชนเช่นกัน โดยเริ่มจากวิธีการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการและขยายไปสู่การสนทนาระดับกลุ่ม โดยมีนักพัฒนาเป็นผู้นำการสนทนาด้วยการตั้งคำถามถึงการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของผู้คนโดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจการยังชีพและผลกระทบที่เกิดขึ้น ทำให้มีโอกาสในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้หญิงคนอื่นในชุมชน ทำให้แม่บ้านกลุ่มหนึ่งรับรู้ความคิด ความรู้สึกของคนอื่นในชุมชนที่ประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน ได้แก่ ปัญหาหนี้สิน แหล่งอาหารตามธรรมชาติกำลังหมดไป ข้อกังวลเกี่ยวกับสุขภาพและความปลอดภัยจากการใช้สารเคมีในการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยว และความเสื่อมโทรมของทรัพยากร

2) ทบทวนความคิด ทำความเข้าใจปัญหา เพื่อนำไปสู่การกำหนดเป้าหมายร่วมกัน สมาชิกในชุมชนมีโอกาสพูดคุยสนทนาร่วมกันเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลและทำความเข้าใจสถานการณ์ที่เผชิญอยู่ ทบทวนบทบาทของตนเองกับการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้เห็นปัญหาที่เกิดจากการขาดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาที่ผ่านมา โดยวิเคราะห์เชื่อมโยงกับสถานการณ์และบทบาทของผู้หญิงในฐานะผู้ดูแลอาหารการกินของคนในครอบครัว การสนทนาเกิดจากการชักชวนผู้ที่รู้สึกไม่พอใจและสนใจที่จะมาพูดคุยร่วมกันในกลุ่มเล็ก ๆ จนกระทั่งเกิดความคิดว่าตนมีความสำคัญกับการพัฒนา ในฐานะของผู้ดำเนินการพัฒนาด้วยตนเอง แม่บ้านเกษตรกรประมาณ 10 คน จึงรวมตัวกันประชุมแลกเปลี่ยนข้อมูลและทบทวนความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาและสถานการณ์ด้านอาหารในชุมชน

ขั้นตอนนี้ให้ความสำคัญกับการมีข้อมูลที่ตรงประเด็นและเป็นข้อมูลที่เป็นรูปธรรมจากในพื้นที่ เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์ร่วมกัน ผ่านการตั้งคำถามต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการระดมความคิดและนำไปสู่การวิเคราะห์และตัดสินใจร่วมกัน เช่น จากสถานการณ์ที่แหล่งอาหารตามธรรมชาติและแหล่งรายได้สำคัญกำลังลดน้อยลง ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว กลุ่มมีนักพัฒนาเป็นที่ปรึกษาและช่วยดำเนินการประชุมโดยมีการตั้งคำถามในที่ประชุมว่า “ถ้าเราจะมีชีวิตอยู่ได้ ควรเริ่มต้นจากอะไร” ซึ่งส่วนใหญ่สะท้อนถึงความต้องการที่ชัดเจนที่สุด คือ ถ้าจะมีชีวิตอยู่ต้องมีอาหารกินเพียงพอ อาจได้มาด้วยวิธีการซื้อหรือการผลิตด้วยตนเอง

จากนั้นจึงมีการค้นหาข้อมูลแสวงหาทางเลือกและวางแผนปฏิบัติเพื่อเป้าหมายที่กำหนดไว้ คือ ท่ามกลางสถานการณ์ปัญหานี้สิน รายได้ไม่สมดุลกับรายจ่าย การมีอาหารไม่เพียงพอ และแหล่งอาหารสาธารณะกำลังหมดไป การมีอาหารเป็นสิ่งสำคัญที่ควรคำนึงถึง โดยเฉพาะอย่างยิ่งแม่บ้านในฐานะผู้ดูแลอาหารการกินของคนในครอบครัวและการแก้ปัญหาหนี้สิน ขั้นตอนนี้ให้ความสำคัญกับการมีข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับทางเลือกที่ชัดเจนและตรงประเด็น เห็นแนวโน้มว่าสามารถนำไปปฏิบัติได้สำเร็จ จึงมีการทบทวนปัญหาและนำไปสู่การกำหนดเป้าหมายร่วมกัน ดังนี้ คือ คำถามสำคัญคือ “ทำอะไรให้มีอาหารเพียงพอในระยะยาว โดยที่ไม่ได้มาจากการกู้ยืมเงินไปซื้อหรือขอจากคนอื่น” คำถามที่สอง คือ “ถ้าจะมีอาหารกินในระยะยาว ในชุมชนมีทุนอะไรบ้าง และคำถามที่สาม คือ “จากทุนที่เรามีอยู่ ทำอะไรได้บ้างเพื่อแก้ปัญหาหนี้สิน ทางเลือกของชุมชนมีอะไรบ้าง” ซึ่งในขณะนั้นมีการเสนอทางเลือกที่หลากหลายตามประสบการณ์ที่แต่ละคนมี ทั้งเลี้ยงไก่เป็ดไว้กินไข่กินเนื้อและขาย บางครอบครัวจะลดพื้นที่ปลูกมันสำปะหลัง เพิ่มพื้นที่ปลูกไม้ผล ปลูกผักไว้กินรอบ ๆ บ้าน รวมทั้งการทำนาปลูกข้าวไว้ทาน

อย่างไรก็ตาม เป้าหมายของการรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ปัญหาหนี้ กระทั่งต่อความเชื่อและแนวปฏิบัติที่ผ่านมาของชุมชนใน 2 ประเด็นสำคัญ คือ ประการแรก บทบาทของการพัฒนาควรเป็นหน้าที่ของหัวหน้าครอบครัว คือ ผู้ชาย และประการที่สอง เกษตรกรรายย่อยที่มีหนี้สินและรายได้น้อยไม่น่าจะมีความสามารถในการเปลี่ยนแปลงอะไรได้ จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการตั้งกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาร่วมกันของเกษตรกรรายย่อยได้สำเร็จ เพราะบรรยากาศของการพูดคุยและการสนทนาร่วมกันที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสนทนาได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและความรู้สึกระหว่างกัน ซึ่งที่ผ่านมาไม่มีโอกาสทำเช่นนั้นในที่ประชุมหมู่บ้าน นอกจากนี้เนื้อหาและวิธีการสนทนามีส่วนสำคัญ เช่น การสนทนาเกี่ยวกับทางเลือกในการแก้ปัญหาที่มีข้อมูลในพื้นที่และข้อมูลเชิงวิชาการที่เพียงพอและง่ายต่อการทำความเข้าใจ ในการคิดเชื่อมโยงถึงความเป็นไปได้ที่จะทำสำเร็จ เห็นทางออกเป็นรูปธรรมชัดเจน

ด้วยเหตุนี้ในปี 2528 จึงมีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง มีสมาชิกเป็นผู้หญิง 13 คน มีเงินสะสมเริ่มต้นจากสมาชิกเป็นจำนวน 93 บาท (ปัจจุบันมีสมาชิกประมาณ 300 ราย) มีเป้าหมายสำคัญคือ การใช้กิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์ ฯ เป็นโอกาสในการพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความคิดเห็นระหว่างสมาชิก เป็นแหล่งระดมทุนเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกัน ควบคู่ไปกับการออมและการกู้ยืมไปลงทุนในการประกอบอาชีพ ต่อมาจึงขยายรับสมาชิกทุกเพศ ทุกวัย โดยสมาชิกแรกเริ่มก่อตั้งได้นำบทเรียนจากการศึกษาดูงานมาเป็นแนวทางในการกำหนดระเบียบข้อตกลงต่าง ๆ โดยมีเงื่อนไขสำคัญ คือ การ

กำหนดให้สมาชิกทุกคนมาประชุมร่วมกันทุกเดือน โดยวาระในการประชุมจะเป็นการแลกเปลี่ยนพูดคุยถึงปัญหาและความต้องการในการพัฒนาร่วมกัน ในช่วงแรกสมาชิกส่วนใหญ่เป็นเพื่อนและรู้จักกันมาก่อนรวมทั้งเป็นผู้ที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากแหล่งอาหารสาธารณะ

3) เรียนรู้และปฏิบัติร่วมกัน จากวัตถุประสงค์ในการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ฯ ทำให้ชุมชนกำหนดเนื้อหาสำคัญที่มีการเรียนรู้ในขณะนั้น คือ การเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารในครัวเรือนและชุมชน ได้แก่ การเลี้ยงสัตว์ การเพาะปลูกพืชผัก การทำนาในระบบเกษตรทางเลือก และการเรียนรู้เรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร วิธีการเรียนรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์และการปลูกผักในแปลงรวม จะเป็นการนำความรู้ที่มีอยู่แล้วของคนในชุมชน มาแบ่งปันแนะนำไปทำไปเป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติ ผนวกกับการเชิญปศุสัตว์ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมมาอบรมให้ความรู้เพิ่มเติม สำหรับการทำเกษตรทางเลือกจะไปศึกษาดูงานแหล่งเรียนรู้ในชุมชนที่มีระบบนิเวศใกล้เคียงกัน และมีการกำหนดเงื่อนไขว่า ผู้ที่เป็นตัวแทนกลุ่มไปอบรม ศึกษาดูงาน หรือเข้าร่วมการสัมมนา จะต้องกลับมาเล่าให้ทุกคนฟังในที่ประชุม โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเป็นกรรมการกลุ่ม

นอกจากนี้กลุ่มได้กำหนดให้มีการแลกเปลี่ยน ติดตาม และปรับปรุงการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ผ่านการประชุมที่กำหนดให้ทุกเดือนได้มาพบกัน มีบรรยากาศของก่อนและหลังการประชุมทำให้ได้ไปพบเพื่อนได้คุย ได้เล่า ได้ระบุปัญหา ความคิด ความรู้สึกต่าง ๆ ขณะเดียวกันในบางประเด็นที่เปรย ๆ ว่ามีความสนใจถูกนำมาสนทนาร่วมกันในที่ประชุม จากวิถีชีวิตที่ต่างคนต่างอยู่ ทำให้มีความผูกพันกันมากขึ้น เมื่อมีข้อสรุปจากที่ประชุมออกมา สมาชิกโดยเฉพาะผู้นำจะรู้สึกเหมือนพันธะสัญญาที่ต้องทำร่วมกัน ผนวกกับการมีโอกาสไปร่วมงานประชุมสัมมนาทั้งกับภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนทำให้สมาชิกกลุ่มหลายท่านสะท้อนว่า ทำให้หูตากว้างขึ้น มองเห็นและเข้าใจปัญหาต่าง ๆ มากขึ้น บางเรื่องมีความซับซ้อนและรุนแรง โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรและความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม เห็นทุกข์ของชาวบ้านจากชุมชนอื่น ๆ การได้แลกเปลี่ยนปัญหาในพื้นที่ให้กับคนภายนอกและขณะเดียวกันได้รับรู้เรื่องราวของชุมชนอื่น ๆ มีส่วนสำคัญที่จะตอกย้ำถึงบทบาทของการเป็นผู้ผลิตอาหารที่ปลอดภัยในขอบเขตที่กว้างขึ้นนอกจากในระดับครอบครัวแล้ว ยังเชื่อมโยงไปถึงผู้บริโภคพืชผักปลายทางของผลผลิตทางการเกษตรที่ตนเองยึดเป็นอาชีพ

4) สรุปบทเรียนและนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต มีแนวทางสำคัญ คือ ทบทวนเป้าหมายหลักร่วมกัน ทบทวนกิจกรรมที่ผ่านมาว่ามีปัญหา อุปสรรคอะไรบ้าง เพื่อวางแผนปฏิบัติร่วมกันต่อไป ซึ่งในขณะนั้น ผู้นำและสมาชิกกลุ่ม สรุปบทเรียนสำคัญพบว่า มีความเชื่อมั่นในตนเองในการทำงานระดับกลุ่มชุมชนมากขึ้น เห็นพลังของการรวมกลุ่มระหว่างเกษตรกรรายย่อย สามารถเพิ่มทุนในการพึ่งตนเอง ไม่รอคอยจากภายนอกเหมือนที่ผ่านมา และกลุ่มช่วยให้ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ เช่น สามารถไปนำพืชผักพื้นเมืองมาปลูกตามบ้าน ตามหัวไร่ปลายนา ต่อมาบางครัวเรือน เสนอกิจกรรมที่จะดำเนินร่วมกันต่อไป คือ การทำเกษตรผสมผสาน และขยายไปสู่ประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน ประกอบกับการประชุมกลุ่มทุกเดือนในบรรยากาศของการนำข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ มาเล่าสู่กันฟังในที่ประชุมโดยมีการเชื่อมโยงมาวิเคราะห์กับในพื้นที่ เป็นสิ่งที่สมาชิกกลุ่มสะท้อนว่าทำให้ได้รับความรู้และสามารถนำความรู้มาเชื่อมโยงกับสิ่งต่าง ๆ ในหมู่บ้านเพื่อรักษาไว้ซึ่งเป้าหมายที่กลุ่มตั้งไว้ และมีส่วนสำคัญทำให้สมาชิกกลุ่มในขณะนั้นมองเห็นความสำคัญของตนเองในฐานะผู้ดูแลแหล่งอาหารของคนในครัวเรือนและชุมชน ทำให้สมาชิกกลุ่มได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และพัฒนากิจกรรมกลุ่ม

อย่างต่อเนื่อง เช่น กิจกรรมผักกินยอต่ออย่างยั่งยืน เพราะหลายครอบครัวปลูกผักสวนครัวในบ้าน หรือแปลงใกล้บ้าน เป็นพืชผักท้องถิ่นตามฤดูกาล

ผลการเรียนรู้ที่สำคัญซึ่งสมาชิกสะท้อนไปในทำนองเดียวกัน คือ การมีความรู้เกี่ยวกับแนวทางการพึ่งตนเองด้านอาหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของความสามารถในการเข้าถึงอาหารที่มาจากฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท้องถิ่นและความสามารถในการผลิตอาหารเพื่อบริโภคจากในครัวเรือนและชุมชน และการเห็นความสำคัญของการพึ่งตนเองและการพึ่งพาอาศัยกันของคนในชุมชน ผลจากการเรียนรู้ที่ใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นวิธีการในการส่งเสริมให้เกิดการทำงานร่วมกันของแม่บ้าน เกษตรกรรายย่อย ที่เปิดโอกาสให้ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้และมีการทำกิจกรรมตามทุนและทรัพยากรที่มี และประสบความสำเร็จจึงค่อย ๆ ขยายไปสู่กิจกรรมอื่นต่อไป ทำให้ผู้เข้าร่วมการเรียนรู้เกิดความมั่นใจในการพึ่งตนเองและพลังของกลุ่มมากขึ้น เช่นคำกล่าวที่ว่า “ถามว่าเข้าไปร่วมกระบวนการตอนนั้น เราเปลี่ยนไหม เปลี่ยนนะ....ชาวบ้านเข้มแข็งขึ้น กล้าที่จะออกมาใช้สิทธิของตัวเองในฐานะประชาชน แสดงความคิดเห็นต่อเรื่องหลาย ๆ เราได้รับรู้ความเดือดร้อนของคนอื่น ไปแลกเปลี่ยน ไปช่วยกัน...คนในหมู่บ้านเดียวกัน เขารู้ว่าเราไปเข้ากระบวนการนี้แล้ว เป็นเหมือนกันหมดพวกนี้คือแฟง เขาว่าเรารู้ดี ก็เราได้ไปอบรมได้ความรู้มา คือ เมื่อก่อนเราไม่รู้ไง หลวงคือหลวง ต้องทำตามให้หมดคนก่อนๆ เขาเชื่อแบบนั้น พอเราบอกมันมีสิทธิของเรา เราเห็นไม่ยอมคนรุ่นก่อนก็ว่า ไปขัดหลวงเป็นไปไม่ได้หรอก” (วาสนา เสนาวงค์, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2559)

5) ขยายผลและสร้างเครือข่าย

เมื่อกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาบ้านยางแดงประสบความสำเร็จ เข้มแข็งเป็นแหล่งศึกษาดูงานให้กับคนที่สนใจ ผสมกับผลผลิตจากป่าในครอบครัวและกิจกรรมผักกินยอมากขึ้น จึงมีการขยายไปสู่การตั้งกลุ่มเกษตรอินทรีย์อำเภอสนามชัยขึ้นในปี 2544 เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และการทำเกษตรยั่งยืน ตั้งแต่กระบวนการผลิต การตรวจและรับรองมาตรฐานฟาร์มเกษตรอินทรีย์ การจัดการผลผลิตสู่ตลาดทั้งระดับท้องถิ่นและระดับสากล ที่มีวัตถุประสงค์หลักในการส่งเสริมให้สมาชิกได้ปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ขณะเดียวกันปัญหาสุขภาพและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวทั้งในตำบลคูยวมี่และพื้นที่ใกล้เคียงรุนแรงขึ้น จึงมีการนำบทเรียนจากบ้านยางแดงไปขยายผลในหมู่บ้านใกล้เคียง และส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มของผู้ผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ โดยมีเงื่อนไขสำคัญคือ ในชุมชนที่มีผู้สนใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์จะต้องมีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาในชุมชนของตนเองควบคู่กันไป โดยมีแนวทางการดำเนินงานที่สำคัญคือ การพึ่งตนเองด้วยการระดมทุนจากสมาชิกผ่านกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนา ควบคู่ไปกับการทำกลุ่มเกษตรอินทรีย์ฯ ที่ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมให้คนในชุมชนหันมาพึ่งพาตนเองด้านอาหารและมีอาหารที่ดีและปลอดภัยให้มากที่สุด ผ่านการสนับสนุนด้านการฝึกอบรมให้สมาชิกผู้ผลิตทั้งด้านเทคนิคการผลิตและการดำเนินการให้เป็นไปตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ให้บริการปัจจัยการผลิต การประกันราคา และการจำหน่ายผลผลิต ทั้งนี้การประชุมประจำเดือนยังคงเป็นวิธีการสำคัญในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ปัญหาความต้องการในการเรียนรู้ รวมทั้งสอบถามสมาชิกเพื่อวางแผนการผลิตผักต่าง ๆ ตามความต้องการตลาดในรอบถัดไป

ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ข้างต้น จากผลการศึกษาอ้างกล่าวโดยสรุปถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ดังนี้

เป้าหมายและเนื้อหาในการเรียนรู้กำหนดขึ้นมาจากสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหาร ซึ่งเป็นปัญหาที่สมาชิกในชุมชนเผชิญอยู่ เช่น การเข้าถึงแหล่งอาหาร อาหารไม่เพียงพอต่อการบริโภคในชีวิตประจำวัน ปัญหาหนี้สินจากระบบเกษตรเพื่อการค้า เมื่อวิเคราะห์ไปถึงสาเหตุสำคัญของสถานการณ์เหล่านั้นจึงพบว่า ความมั่นคงทางอาหารมีความสัมพันธ์กับความมั่นคงในอาชีพเกษตรกรทั้งด้านวิถีชีวิตในฐานะผู้บริโภคและผู้ผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารและด้านรายได้บนฐานของระบบเกษตรกรรมที่ยั่งยืน การสนทนากับสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นในชุมชนทำให้ความคิด ความเชื่อ และบทบาทของเกษตรกรที่เกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าวได้รับการวิเคราะห์และสนทนาให้มีความชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อการสร้างความตระหนักในการเรียนรู้และพัฒนาตนเองของเกษตรกรในลำดับต่อไป

การสร้างบรรยากาศของการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้เกษตรกรได้ประเมินตนเอง ยอมรับความเชื่อ และพร้อมเรียนรู้และพัฒนาตนเองท่ามกลางบทบาทใหม่ที่กำหนดขึ้น

การรวมตัวกันเป็นกลุ่มเรียนรู้หรือคณะทำงานเพื่อเรียนรู้และการปฏิบัติร่วมกัน มีส่วนสำคัญในการเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ยอมรับบทบาทใหม่จากมุมมองที่เปลี่ยนไปและดำเนินกิจกรรมด้านความมั่นคงทางอาหารอย่างต่อเนื่อง

ช่องทางในการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ สามารถนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติ เช่น การพูดคุยไม่เป็นทางการ การประชุมกลุ่ม ที่เปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยน รับฟัง และร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินตามแผนที่กำหนดขึ้น จะช่วยเสริมสร้างความมั่นใจในการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและการบริโภคที่คำนึงถึงความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารมากขึ้น

นักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการจากภายนอกที่ช่วยส่งเสริมให้เกษตรกรเข้าถึงและแลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้ ประสบการณ์ ที่เป็นประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาหรือเพิ่มศักยภาพในการผลิตและการจัดการสถานการณ์ต่าง ๆ ในครัวเรือนได้อย่างต่อเนื่อง

สรุปและอภิปรายผล

กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนค่ายหมี แบ่งได้เป็น 5 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ ตระหนักและสนใจในปัญหาเรื่องปากท้อง ทบทวนความคิดและกำหนดเป้าหมายร่วมกัน เรียนรู้และปฏิบัติร่วมกัน สรุปบทเรียนสรุปบทเรียนและนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และขยายผลและสร้างเครือข่าย เป้าหมายของการเรียนรู้และปฏิบัติการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร คือ การรักษาแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ที่สำคัญของครัวเรือน และการเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารและเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัยภายในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ควบคู่ไปกับการมีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพจากระบบการผลิตและการตลาดดังกล่าว และสุดท้ายการพัฒนาความสามารถในการแก้ปัญหาและเผชิญกับสถานการณ์ที่จะกระทบต่อความไม่มั่นคงทางอาหารได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิติของการปรับเปลี่ยนจากภาวะผู้ตาม มาสู่การเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงแก้ปัญหาด้วยตนเอง ซึ่งในเวลาต่อมากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต แสดงออกถึงเป้าหมายของ

กลุ่มในการเป็นผู้ผลิตอาหารปลอดภัยต่อผู้ผลิต ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม การพิจารณาตนเองในฐานะผู้ผลิตอาหารปลอดภัยข้างต้น สอดคล้องกับผลการศึกษาของปารมี พัฒนาคุณ และวิโรจน์ เจษฎาลักษณ์ (2559) ที่พบว่า ความรู้เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์เพื่อสิ่งแวดล้อมมีผลกับการตั้งใจซื้อผลิตภัณฑ์เพื่อสิ่งแวดล้อม ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมและเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของผู้บริโภคในการช่วยให้สิ่งแวดล้อมดีขึ้น ส่งผลให้เกิดความตั้งใจซื้อผลิตภัณฑ์เพื่อสิ่งแวดล้อมในระดับที่สูงตามไปด้วย ในทำนองเดียวกับชาวบ้านผู้ขยายหมี่ที่พบว่าการรวมกลุ่ม ดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ทำให้มีโอกาสเข้าถึงและแลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้ ประสบการณ์ ที่เป็นประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาหรือเพิ่มศักยภาพในการผลิตและการจัดการสถานการณ์ต่าง ๆ ที่จะกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนได้อย่างต่อเนื่อง ทำให้เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคที่มีเหตุผล สามารถนำข้อมูลต่าง ๆ มาเปรียบเทียบ และนำไปสู่การตัดสินใจเพื่อเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและการบริโภคที่คำนึงถึงการเป็นผู้ผลิตอาหารที่ปลอดภัยทั้งต่อผู้ผลิต ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม

เนื้อหาในการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้แก่ ทักษะในการแก้ไขปัญหาและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน การบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาและกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต แนวคิดการพึ่งตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน สิทธิชุมชนในฐานะทรัพยากรการผลิต ระบบการผลิตอาหารที่ปลอดภัยไม่ใช้สารเคมีในระบบเกษตรอินทรีย์ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค วิธีการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน ได้แก่ การพูดคุยสนทนา การเรียนรู้จากการดำเนินกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ การเล่าสู่กันฟัง การถ่ายทอด การสำรวจ การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม โรงเรียนเกษตรกร การสังเกต การเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ และการพัฒนาเป็นแหล่งศึกษาดูงาน สำหรับแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญคือ ที่ประชุมกลุ่มที่จัดให้มีการประชุมประจำเดือนของกลุ่มต่าง ๆ วิทยากรที่ให้ความรู้ในการอบรม สัมมนา และชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ที่สมาชิกกลุ่มได้รับโอกาสให้ไปศึกษาดูงาน

เป้าหมายของการเรียนรู้และปฏิบัติการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของบ้านยางแดงที่ครอบคลุมทั้งด้านการรักษาแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ที่สำคัญของครัวเรือนควบคู่ไปกับการมีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพจากระบบการผลิตและการตลาดดังกล่าว สอดคล้องกับ สุภา ไยเมือง (2555) ที่เสนอให้พิจารณาความหมายของความมั่นคงทางอาหารของชุมชนชนบทในประเทศไทยว่าควรพิจารณาความกว้างไปกว่าการมีอาหารเพียงพอต่อการบริโภค แต่เกี่ยวข้องกับสิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรของชุมชน เช่น ไร่นาสวน ดิน น้ำ ป่า การเข้าถึงระบบอาหารท้องถิ่นและในระบบห่วงโซ่อาหารของสังคม รวมทั้งมิติของควมมีเสถียรภาพและความยั่งยืนของระบบอาหาร เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของครัวเรือนและชุมชนในปัจจุบันและอนาคต สำหรับเป้าหมายด้านการพัฒนาความสามารถในการแก้ปัญหาและเผชิญกับสถานการณ์ที่จะกระทบต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร และกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับการตระหนักและสนใจในปัญหาเรื่องปากท้อง และมีการทบทวนความคิดและกำหนดเป้าหมายร่วมกัน สอดคล้องกับงานของ Duveskog, D. (2006) ที่ศึกษามุมมองเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนชวานาจากประสบการณ์ของประเทศแอฟริกาตะวันตก ที่เสนอว่าในงานส่งเสริมการเกษตร ชวานาและนักส่งเสริมการเกษตรควรทำงานร่วมกันเพื่อค้นหาทางแก้ของปัญหาและสะท้อนประสบการณ์ต่าง ๆ โดยคำนึงถึงการปลดปล่อยให้เป็นอิสระหรืออยู่ในภาวะที่เท่าเทียมกัน ส่วนเงื่อนไขที่ไม่อาจควบคุมได้ในชุมชนชวานานั้น การเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์จะช่วยให้ผู้คนได้ตระหนักทบทวนและ

วิเคราะห์ชีวิตของพวกเขา/เธอเอง เช่นเดียวกับการตระหนักถึงความคิดใหม่ๆ ซึ่งพบว่าวิธีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงนั้นมีหลายวิธีที่สัมพันธ์กับการพัฒนามนุษย์ เช่น การเพิ่มความสามารถด้านทักษะในการแก้ปัญหา การทำงานร่วมกัน การท้าทายอำนาจ และการเผชิญปัญหาในท้องถิ่นของตน

ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนกรณีข้างล่าง ด้านเป้าหมายและเนื้อหาในการเรียนรู้กำหนดขึ้นมาจากสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหาร ซึ่งเป็นปัญหาที่สมาชิกในชุมชนเผชิญอยู่ การรวมตัวกันเป็นกลุ่มเรียนรู้หรือคณะทำงานเพื่อเรียนรู้และการปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับการตระหนักและสนใจในปัญหาเรื่องปากท้องที่ผู้หญิงรู้สึกอึดอัดไม่พอใจเกี่ยวกับปัญหาเกี่ยวกับแหล่งอาหารสาธารณะเริ่มลดลงและบทบาทของผู้หญิงกับการทำงานพัฒนาในขณะนั้น สอดคล้องกับผลการศึกษาของวิภาวรรณ มะลิวรรณ และคณะ (2560) ที่พบว่าขั้นตอนที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ การสร้างความตระหนักของชุมชนในการมีส่วนร่วม การสร้างกลุ่มและเครือข่าย และสุดท้ายการจัดการป่าอย่างยั่งยืน โดยมีผู้นำชุมชน ประชาชน และการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกเป็นปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ในทำนองเดียวกับงานของพจนา เอื้องโพบูลย์ (2546) ที่เสนอกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่พบว่า 3 ขั้นตอนแรก คือ ขั้นที่ 1 การทบทวนความยากลำบากในชีวิต มีส่วนสำคัญในการจุดประกายให้เกิดความตระหนักในปัญหาหรือแรงบันดาลใจในระยะก่อตัวของกระบวนการเรียนรู้ และพระมหาสุทิตย์ อาภากร (2548) ที่เสนอว่า ปัญหาคือเครื่องมือการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้โดยใช้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่เป็นตัวเริ่ม เพื่อให้รู้ว่าคุณชุมชนจะเรียนรู้เรื่องอะไร และเพื่อแก้ปัญหาอะไร โดยการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ ทำอย่างไรให้เกิดการทบทวนปัญหาของตนเอง ให้เข้าถึง “วิธีคิด” ในการรับรู้ ว่า ปัญหาทั้งหมดที่มีอยู่เกิดขึ้นมาได้อย่างไรเพื่อแก้ปัญหาที่ตรงจุด เป็นการทำความเข้าใจระบบชีวิต โดยต้องอยู่บนพื้นฐานของการทำความเข้าใจ “ตนเอง” และพยายามใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้มากขึ้น รวมทั้งสร้างวิธีคิด วิธีทำ ซึ่งต้องใช้ความอดทน อดกลั้น ลองผิดลองถูกเพื่อได้มาซึ่งความรู้และความสุขตามอัตภาพ จึงกล่าวว่า ปัญหาเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนได้ต่อสู้และหาทางออกร่วมกัน ผลลัพธ์ของการแก้ไขปัญหา คือ การเรียนรู้และการสร้างความรู้ใหม่ของชุมชน

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอขอบพระคุณอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ และกรรมการทุกท่านที่คอยให้ความรู้ คำแนะนำปรึกษา กำลังใจ รวมทั้งขอขอบพระคุณชาวชุมชนผู้ช่วยเหลือที่กรุณาบอกเล่าข้อมูล ความรู้และแบ่งปันประสบการณ์ อาหาร และมิตรภาพที่ดี ตลอดระยะเวลาการศึกษาครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- ชื่นฤทัย กาญจนะจิตรา และคนอื่นๆ. (2554). **สุขภาพคนไทย 2554: เอชไอเอ กลไกพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อชีวิตและสุขภาพ**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
- ไทยพับลิก้า. (2556). **เปิดเสรีประชาคมอาเซียน อนาคตความมั่นคงทางอาหารของไทย เมื่อที่ดินกว่าครึ่งไม่ใช่ของเกษตรกร-ชาวนา**. เข้าถึงเมื่อ 18 กรกฎาคม 2556. เข้าถึงได้จาก <http://thaipublica.org/2012/10/aec-and-food-security-of-thailand/>
- ธนนชัย มุ่งจิต. (2555). **แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่สุริน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- นันทสาร สีสลับ และคณะ. (2541). **แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา**. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.
- นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร. (2547). **เกษตรกรรมยั่งยืน กระบวนการ และตัวชี้วัด**. นนทบุรี: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย).
- บำเพ็ญ เขียวหวาน และคณะ. (2555). **รายงานการศึกษาต้นแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อคุณภาพชีวิตเกษตรกรและข้อเสนอการปฏิรูปการเรียนรู้ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน**. นนทบุรี: ศูนย์ศึกษาและเสริมสร้างศักยภาพการจัดการทรัพยากรเพื่อท้องถิ่น.
- ปารมี พัฒนาคุณ และวิโรจน์ เกษภูมิลักษณ์. (2559). **ปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งใจซื้อผลิตภัณฑ์เพื่อสิ่งแวดล้อมของผู้บริโภค อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี**. วารสารวิชาการ Veridian E-Journal ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ 9, 2 (พฤษภาคม – สิงหาคม): 857-872.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2548). **กระบวนการเทคนิคและทำงานของนักพัฒนา**. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- ปิยนดา อิมดี. (2547). **ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนชนบท: ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านป่าคา หมู่ที่ 2 ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พจนา เอื้องไพบูลย์. (2546). **การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: การศึกษาแบบพหุกรณี**. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหาสุทนต์ อาภาภโร. (2548). **นวัตกรรมการเรียนรู้: คน ชุมชน และการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- วิภาวรรณ มะลิวรรณ และคณะ. (2560). **แนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนเขาขลุ้ง ตำบลเขาขลุ้ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี**. วารสารวิชาการ Veridian E-Journal ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ 10, 1 (มกราคม – เมษายน): 694-708.

- ศจินทร์ ประชาสันต์. (2555). **ความมั่นคงทางอาหาร: แนวคิดและตัวชี้วัด**. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11** (พ.ศ. 2555-2559). กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สุธานี มะลิพันธ์. (2552). **ความมั่นคงทางอาหารของชาวลัวะบ้านปากำ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรชีวภาพ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี.
- สุภา ไยเมือง. (2555). **ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน**. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี.
- แสงโสม ศิริพานิช และสุชาดา มีศรี. (2556). **พิษสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช. สรุปรายงานการเฝ้าระวังโรคประจำปี 2555**. เข้าถึงเมื่อ 18 กรกฎาคม เข้าถึงได้จาก http://www.boe.moph.go.th/Annual/AESR2012/main/AESR55_Part1/file9/4955_Pesticide.pdf
- อรทัย อาจอ่ำ. (2554). **การสร้างเสริมพลังอำนาจชุมชนชาวนาและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นผ่านกระบวนการบทสนทนาใหม่ทางการวิจัย: ประสบการณ์จากอำเภออุ้มซ่อง ศรีสะเกษ**. ประชากรและสังคม 2554. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ภาษาต่างประเทศ

- Duveskog, D. (2013). **Farmer Field Schools as a Transformative Learning Space in the Rural African Setting**. (Doctoral Thesis). Swedish University of Agricultural Sciences. Uppsala
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2006). **Food Security: Policy Brief. Issue 2**. FAO Agricultural and Development Economics Division
- Food Intelligence Center. (2016). **Food Industry Overview; Thailand Food Industry in 2015 and Trends 2016**. Bangkok: Food Intelligence Center, National Food Institute.
- Mezirow, J. (2007). Update on Transformative Learning. In Connolly, B., Fleming, T., McCormack, D., and Ryan, Anne, (ed.), **Radical Learning for Liberation 2**, Kildare: Maynooth Adult and Community Education, National University of Ireland.